

פרשת ויחי: יעקב אבינו ועשרה בטבת

א. חיי יעקב ומות ישראל

ויחי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁבַע עָשָׂר שָׁנָה - למה פרשה זו סתומה, לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם וליבם של ישראל מצרת השעבוד שהתחילו לשעבדם.¹

דברים אלו של רש"י צריכים ביאור, מדוע דרשה זו מוסבת על הפסוק המציין את חיותו של יעקב, 'ויחי יעקב', מן הראוי לציין זאת על הפסוק: 'ויקברו ימי ישראֵל לְמוֹת', בו מתוארת דעיכת החיים? הביאור לכך נעוץ בשינוי השמות יעקב וישראל: שמו של יעקב מורה על השפלות והירידה לגלות, לעומת שם ישראל המורה על רוממות הרוח וגדלות ישראל.

בזאת יש להבין את הפסוק: 'ויאמר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמִרְאֵת הַלַּיְלָה וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הֲנִי². וקשה, בתחילה האמירה של הקב"ה אליו היא בשם ישראל, 'ויאמר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל', ואילו הקריאה אליו היא בשם יעקב, 'ויאמר יַעֲקֹב'?

הביאור הוא בהבדל האמור בין ב' השמות הללו - חזיון הנבואה 'בְּמִרְאֵת הַלַּיְלָה' מתייחס לשם ישראל, לדרגה הרוחנית הגבוהה היכולה להשיג השגות אלו, אך הדיבור עימו אודות הירידה למצריים הוא בבחינת יעקב, המסמל את הירידה לשפל הרוחני בגלות, לכן נאמר: 'ויקם יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע... וַיָּבֹאוּ מִצְרַיִם יַעֲקֹב וְכָל זָרְעוֹ אִתּוֹ'³, כשההדגשה החוזרת היא על מילת 'יעקב'.

לאור זאת מובן מדוע נסובו דברי רש"י על הפסוק 'ויחי יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם', שהרי חיותו של שם יעקב, המדרגה הירודה של הרוחניות, היא במצריים, בגלות, ובגין זאת החל השעבוד.

לאחר מכן, ממשיך הפסוק: 'ויקברו ימי ישראֵל לְמוֹת' - לעומת חיותו של יעקב בגלות, הרי שדרגת ישראל המורה על העליונות הרוחנית הגבוהה, דועכת היא בגלות מצריים.⁴

ב. הגלות והתורה שבעל-פה

'כיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם וליבם של ישראל' - סמיות העין שהחלה במיתת יעקב והביאה את השעבוד במצריים, מהווה את חשכת הגלות.

בעתות אלו, בהם שורר חושך בעולם, באה לידי תפקידה התורה שבעל-פה:

עד זמנו של רבי יהודה הנשיא היה איסור לכתוב את התורה שבעל-פה,⁵ אך -

לפי שראה שתלמידים מתמעטין והולכין והצרות מתחדשות ובאות ומלכות רומי פושטת בעולם ומתגברת וישראל מתגלגלין והולכין לקצוות, חיבר חיבור אחד להיות ביד כולם כדי שילמדוהו במהרה ולא ישכח.⁶

ריח הגלות הממשמש ובא הביא איתו את ההיתר לכתיבת תורה שבעל-פה.

ויש להבין, מדוע ישנו קשר בין תורה זו לבין חשכת הגלות?

¹ רש"י (בראשית מז, כח).

² בראשית (מו, ב).

³ בראשית (מו, ה-ו).

⁴ ראה: רי"מ חרל"פ (מי מרום ח"ט, שמות מאמר א): "זהו ביאור ויחי יעקב בארץ מצריים, לא הייתה לו כניסתו לגלות מצריים ירידה, אלא גושה וגם אווירה של ארץ ישראל ליווהו וגם נכנסו עימו שמה, ויחי יעקב ולא מת בחייו גם במצריים".

⁵ גיטין (ס ע"ב); תמורה (יד ע"ב).

⁶ רמב"ם (הקדמה ליד החזקה).

התורה שבעל-פה מסמלת את היגיעה והצער, כדברי **המדרש** (תנחומא, פרשת נח סימן ג):

תורה שבע"פ שהיא קשה ללמוד ויש בה צער גדול שהיא משולה לחושך, שנאמר העם ההולכים בחושך ראו אור גדול, אלו בעלי תלמוד שראו אור גדול, שהקב"ה מאיר עיניהם.

יש בה בתורה שבע"פ גילוי אור אלוקי בתוככי המציאות החשוכה. יסוד תורה שבע"פ הוא בהתפשטות ויישום התורה שבכתב במציאות הקיימת, שהרי פרטיה ודקדוקיה של כל מצווה ומצווה לא נכתבו בכתב, נדרשו חז"ל לדרוש ולדלות ממים עמוקים פרטים אלו, דבר המורה על יישומה של תורה שבכתב במציאות.

לפיכך מובן שנמשלה תורה שבע"פ לחושך, כדברי **הבבלי סנהדרין** (כד ע"א): "במחשכים הושיבני כמתי עולם - אמר רבי ירמיה, זה תלמודה של בבלי", אור שהבליח בחשכת הגלות.⁷

פן נוסף בתורה שבע"פ המייחדת לחשכת הגלות ניכר בדברי **המדרש** (תנחומא, כי תשא סימן לו):

מנין היה יודע משה אימתי יום? אלא כשהקב"ה היה מלמדו תורה בכתב היה יודע שהוא יום, וכשהיה מלמדו על פה, משנה ותלמוד היה יודע שהוא לילה.

תורה שבעל-פה מתייחדת בתקנות וגזירות של חכמים שהוסיפו על דברי תורה שבכתב.

ריבוי הסייגים נצרך על-מנת לשמר את ישראל המצויים בגלות בין האומות.

רעיון זה הורחב בדברי **משך חכמה** (שמות יב, כב), כאשר לדבריו הביטוי לכך הוא בהיות ישראל במצריים, בגלות בין האומות:

ולכן הרבה התורה בסייגים גבי פסח וחמץ בבל יראה, מפני שעל פי הגדרים והסייגים נגאלו. ולהורות נתן ש'לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר', שכל אדם יהא נגדר ומקושר ללאומותו בסייגים וגדרים, שכל זמן שלא יהיה אור האלוקי מופיע עליו גלויה לעיני כל, הסכנה גדולה שלא יתערבו בין האומות ויאבדו קיומם.

דווקא בקרבן פסח המורה על ההיבדלות של ישראל מהעמים, "וְכָל עָרֶל לֹא יֹאכֵל בּוֹ"⁸, הובלט רעיון זה של הצורך בסייגים וגדרים.

ג. יעקב ותורה שבעל-פה

לאור האמור, שיש בה בתורה שבעל-פה קשר הדוק לחשכת הגלות, נצטרך עתה להבין את ירידתו של יעקב לגלות, עליה נדרש: "ויחי יעקב - לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם וליבם של ישראל מצרת השעבוד שהתחילו לשעבדם".

כאמור, רבי יהודה הנשיא מיסד את תורה שבעל-פה, בהבנה שממנה תצמח ישועה לעם בגלות.

שורשיו של רבי יהודה הנשיא היו בבחינת יעקב, כדברי **רש"י** (בראשית כה, כג) אודות הריונה של רבקה: "שני גוים בבטן - גיים כתיב, אלו אנטונינוס ורבי". בכך, אנטונינוס ורבי יהודה נשיא מקבילים המה לעשיו ויעקב.⁹

⁷ ראה בדברי **הרי"מ חרל"פ** (מי מרום ח"ב עמ' ג), שדברי הבבלי הללו הם לטובה, שגם בחשכת הגלות "ראו אור גדול"; **פרי צדיק** (מאמר קדושת השבת, מאמר ז עמ' כ).

⁸ **שמות** (יב, מח).

⁹ ראה: **פרי צדיק** (ח"ב לסעודת פדיון הבן, אות א כז ע"ב).

גם רבי יהודה הבחין בכך, וראה בחייו הקבלה לחיי יעקב, כדברי **המדורש** (תנחומא, ויחי סימן ג):
 בחייו היה דר בציפורי י"ז שנה, וקרא על עצמו ויחי יעקב בארץ מצרים י"ז שנה ויחי יהודה
 בציפורי י"ז שנה.¹⁰

לא רק בחייו ראה רבי יהודה את דמותו כדמות יעקב, גם במותו ישנה הקבלה בינו ליעקב, שעל זה
 האחרון נאמר "יעקב אבינו לא מת",¹¹ וכן רבי יהודה לאחר מותו היה בא לביתו בערב שבת לקדש
 על היין.¹² לפיכך, במשנתו של רבי יהודה נאמר (אבות פ"ב מ"א): "איזוהי דרך ישרה שיבור לו
 האדם? כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם".

מידת התפארת אותה מציין רבי יהודה כמידה ממוצעת וראויה, היא מידתו של יעקב, אשר היה
 הממצע בין מידת החסד של סבו אברהם למידת הדין של אביו יצחק.¹³ דבר הנרמז באומרו
 "ותפארת לו מן האדם" - מצורת אדם המצויה בכיסא הכבוד, שהיא צורת יעקב אבינו.¹⁴
 לאור הקבלות אלו עולה שיעקב מסמל את בחינת תורה שבעל-פה, ולפיכך נזקקו ישראל בגלות
 מצריים לתחייתו של יעקב כדי להאיר להם את חשכת הגלות, כבחינת תורה שבעל-פה המאירה את
 חשכת הגלות.

ואכן, כוח תורה שבע"פ המאיר ומבליח במציאות של חשכת הגלות מצוי הוא אצל יעקב.
 הדבר נרמז בפסוק: "וַיִּיקַץ יַעֲקֹב מִשְׁנָתוֹ וַיֹּאמֶר אֲכֹן יֵשׁ ה' בְּמִקְוֹם הָזֶה"¹⁵ - מתעורר יעקב ומבחין
 באור האלוהי במקום הזה, התעוררות שבאה לו 'מִשְׁנָתוֹ', מכוח המשנה, תורה שבעל-פה המאירה
 את חשכת הגלות, אשר גם אם נראה שחושך על פני תהום, עדיין בכוחה של תורה שבע"פ להאיר
 ולהורות ש'אֲכֹן יֵשׁ ה' בְּמִקְוֹם הָזֶה', ישנה התגלות אלוהית במציאות החשיכה.
 לפיכך, תחילתו של ש"ס המשניות במסכת ברכות היא בתפילת ערבית, אותה תיקן יעקב,¹⁶ תפילה
 הנאמרת בחשכת הלילה, בגלות, יאה היא ליעקב המסמל את תורה שבע"פ המאירה בגלות.¹⁷

ד. ג' ימי חושך

בדברי **הבבלי ראש השנה** (יח ע"ב) נאמר ביחס לתענית י' בטבת:
 צום העשירי - זה עשרה בטבת, שבו סמך מלך בבל על ירושלים, שנאמר ויהי דבר ה' אלי
 בשנה התשיעית בחודש העשירי בעשור לחודש לאמר, בן אדם כתוב לך את שם היום את
 עצם היום הזה סמך מלך בבל אל ירושלים.
 והוסיף **השולחן ערוך** (אורח חיים, סי' תקפ סעי' ב):
 בשמונה בטבת נכתבה התורה יונית בימי תלמי המלך, והיה חושך בעולם שלושה ימים.
 ובט' בו לא נודע איזו היא הצרה שאירע בו.
 ביחס לט' בטבת, כתב **מגן אברהם** (שם, ס"ק ו), שמת עזרא הסופר, כפי הנאמר בסליחות.
 א"כ, שלושה אירועים היו בשלושת ימים אלו - תרגום התורה ליוונית, מות עזרא ותחילת המצור.

¹⁰ ראה: **פרי צדיק** (ויחי אות ב, ח"א קט ע"ב).

¹¹ **תענית** (ה ע"ב).

¹² **כתובות** (קג ע"א). על הקבלה זו ראה: **תקנת השבין** (לג ע"ב).

¹³ מידה ממוצעת זו היא מידת האמת, שמילה זו מורכבת מתחילה, אמצע וסוף האותיות. וממילא אין יכולת ביטול
 לאמת, ראה בזה: **כלי חמדה** (פרשת ויחי אות ב ד"ה אמנם); **משנה שכיר** (מועדים ח"ב עמ' 85).

¹⁴ **רש"י** (יחזקאל א, ה).

¹⁵ **בראשית** (כח, טז).

¹⁶ **ברכות** (כו ע"ב).

¹⁷ עוד על הארת יעקב את חשכת הגלות, בעניין נטיעת הארזים למקדש, ראה: **להורות נתן** (שמות עמ' קלב-קלג).

בעקבות ג' אירועים אלו היה בעולם חושך לשלושה ימים.

ראשית, יש להבין את המכנה המשותף בין אירועים אלו.

שנית, יש להבין מדוע בעקבות אירועים אלו השתרר חושך בעולם?

נראה, שהמכנה המשותף לאירועים אלו הוא הפגיעה בתורה שבע"פ, דבר המביא את החושך:

• **תרגום התורה** - יכולת חכמים לפרש את התורה שבכתב ולהוציא ממנה הלכות, נעוצה בטהרת מילותיה של תורה שבכתב, "וכפטיש יפצץ סלע - מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות, אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים".¹⁸ בכך, מתרבה ומתפשטת תורה שבכתב במציאות ע"י תורה שבע"פ.¹⁹ אך כאשר נתונה תורה שבכתב לתרגום יוונית, נמנעת ההתפשטות וההתרחבות שלה בתוככי המציאות, שהרי אין המילים בטהרתן וחסר לחכמים היכולת להמשיך מהן את תורה שבע"פ.

• **מות עזרא הסופר** - עזרא הבדיל נשים נוכריות מקרב ישראל,²⁰ הבדלה שאינה בהכרח הבדלה פיזית אלא גם הבדלה רעיונית, כדברי רש"י (משלי ב, טז): "מאשה זרה - מכנסיה של אפיקורסות והיא המינות".²¹ מעשה זה של הבדלה נובע מחמת היותו של עזרא בחינת משה רבינו, כדברי **הבבלי סנהדרין** (כא ע"ב): "ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל, אילמלא קדמו משה".

עזרא ממשיך את קבלת התורה שבכתב בטהרתה ובהבדלה מדעות כוזבות, אך לאחר תרגום התורה ליוונית, מתה בחינת עזרא הסופר, בחינת ההבדלה בין חכמת התורה לחכמה חיצונית.

• **תחילת המצור על ירושלים** - ביום עשרה בטבת "סמך מלך בבל אל ירושלים".²² ירושלים היא מקור התורה שבע"פ, "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים",²³ ממנה מתפשטת תורה שבכתב אל המציאות, שזהו עניינה של תורה שבע"פ. וממקור התורה בירושלים מתבלטת טהרתה וקדושתה של התורה.²⁴ מגמה זו הפוכה ממגמתה של בבל, שם המורה על בלבול וערבוב,²⁵ ובסמיכת בבל על ירושלים, הרי שיש בדבר חילול קדושת וטהרת התורה.

נמצא, שהמכנה המשותף לג' אירועים אלו הוא הפגיעה בתורה שבכתב, פגיעה המונעת את השפעת המאור ממנה ע"י התורה שבע"פ, דבר הגורם ממילא לחושך בעולם, ההיפך מהאור האלוקי שמשפיעה תורה שבע"פ על המציאות.

¹⁸ **סנהדרין** (לד ע"א).

¹⁹ **אור החיים** (ויקרא יג, לו; שם כו, ג).

²⁰ **עזרא** (י, יא).

²¹ **רד"ק** (ישעיהו ב, ו).

²² **יחזקאל** (כד, ב).

²³ **ישעיהו** (ב, ג); **מיכה** (ד, ב). ראה: **רמב"ם** (הל' ממרים פ"א ה"א): "בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה ומהם חוק ומשפט יוצא לכל ישראל".

²⁴ **תוספות** (בבא בתרא כא ע"א ד"ה כי) מתייחס ללימוד תינוקות בירושלים: "לפי שהיה רואה קדושה גדולה וכוהנים עוסקים בעבודה היה מכוון לבו יותר ליראת שמים וללמוד תורה".

²⁵ **סנהדרין** (קא ע"א).

ה. י' בטבת ושבט

כתב **אבודרהם** (סדר תפילת תעניות, עמ' רנד), אם היה חל י' בטבת בשבת צריך להתענות בשבת. והדברים תמוהים, הרי אם היה חל ט' באב בשבת לא צמים בשבת, מדוע א"כ חמור צום י' בטבת שיש לצום אותו בשבת?

מה עוד, שהאירוע בגינו חל הצום הוא תחילת המצור, שלכאורה קל יותר מאשר שריפת המקדש. הביאור קשור בהכרח לאמור עד כה:

שמירת השבת וההתענות בה מהווה פריצת גבולות, כדברי **הבבלי שבת** (ק"ח ע"א):

כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מצרים, שנאמר אז תתענג על ה' והרכבתיך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך.

הגם ששמירת השבת מלווה בהימנעות, כאיסור תחומין, הוצאה מרשות לרשות וכדו', מכל מקום שמירה והימנעות זו גוררת בעקבותיה פריצת גבולות, 'בלי מצרים'.

דווקא מחמת ההיבדלות, אצירת הכוחות פנימה, יש בכוחם לפרוץ ללא גבולות, להאיר ולהשפיע. פריצת הגבולות מיוחסת ליעקב, הדרגה הפחותה ברוחניות, העם המצוי בגלות, מקבל אור מיעקב, מהתורה שבע"פ המאירה במציאות החשוכה. כוח ההשפעה של פריצת הגבולות יכול להתממש מחמת השמירה על הקדושה והטהרה של יסוד תורה שבכתב, שממנה נשפעת תורה שבע"פ. אך בעת שיתערבבו בה חכמות חיצוניות, ישרור חושך בעולם ותימנע יכולת ההשפעה ופריצת הגבולות.

זוהי תחילתו של המצור על ירושלים, מקור התורה שבע"פ, מקור הקדושה.

בעת שמערבבים בה חכמות זרות, אבד ממנה יכולת ההשפעה ופריצת הגבולות.

כאשר חל י' בטבת בשבת נפגשות המה ב' המגמות הסותרות הללו - מגמת השבת המנחילה לשומריה את השפעת הקודש החוצה ללא גבולות, ומגמת בבל המיצרה ומונעת את ההשפעה.

מפגש זה הוא עקרוני, ובו יש להכריע ולהתענות גם בשבת, שהרי בכניעה לו מאבדת השבת את ענינה, השימור כתנאי להשפעה והרחבת הגבולות.